

Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից հայտնաբերված նյութի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ թաղման արարողակարգում օգտագործված են առավելապես արդուզարդի առարկաներ: Թաղումները կատարվել են անձնական զարդերով, որոնք երբեմն հատուկ այդ նպատակի համար են պատրաստվել: Չարդեր կրել են միայն կանայք, իսկ ուլունքներն ավելի հաճախ հանդիպում են մանկական թաղումներում:¹

Ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի Վարդբաղի և Անուշավանի կարասային, հիմնահողային և սալարկղային թաղումներից: Վարդբաղում ապակու մածուկից գույնզգույն ուլունքներ գտնվել են սալարկղային թաղումից, իսկ դամբարանադաշտի ավերված հատվածում՝ նաև գիշերից ուլունքներ, որոնց քիչ ավելի երկարավուն ձևերը գտնվել են այստեղ նաև 1974թ. պատահական բացված դամբարանից: Գտածոների գերակշիռ մասը ապակու մածուկից է և ապակուց, կան նաև ագաթից, բրոնզից և գիշերից ուլունքներ:

Մածուկից ուլունքները բազմազան են: Առանձին խումբ են կազմում զլանաձև հարթ մակերեսով ուլունքները: Մածուկի երկարավուն զանգվածը ծակվել է սուր գործիքով, որի տրամագծով էլ պայմանավորվել է ուլունքի անցքի չափը: Քանի որ ծակվել է միայն մի կողմից, ապա մուտքի անցքն ավելի լայն է, քան ելքինը, որը նաև անկանոն է և եզրերը դուրս (Բենիամինի թիվ 28 և թիվ 105 դամբ., տախտակ I, նկ.2): Շատ հաճախ, կախված մետաղալարերի հաստությունից, միաչափ ուլունքների անցքերը տարբեր են: Այս խմբում հանդիպում են նաև կարճ, թեք գծերով զարդարված ձևեր: Նման ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 28 (տախտակ I, նկ. 1) և թիվ 105 (տախտակ II, նկ. 2) կարասային թաղումներից: Քննարկված ուլունքաձևերը 8- 10 մմ երկարություն ունեն և մի կողմում անցնալ լայն են: Գլանաձև ուլունքներ պատրաստվել են նաև մետաղալարի վրա փաթաթված ապակու զանգվածը 2-10մմ երկարությամբ կտրելով: Վառ գույներով այսպիսի ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 105 դամբարանից: Մածուկից ուլունքներն ամենալայն տարածում ունեցող զարդերն են և հայտնի են Հայաստանի տարբեր հուշարձաններից՝ Դվին,² Գառնի³ Օշական:⁴ Ուլունքների այս տեսակը բնորոշ է նաև Ադրբեջանի տարածքին⁵ և Վրաստանին:⁶ Նման ուլունքների բազմաթիվ գտածոներ են հայտնի Հյուսիսային Մերձսևծովյան շրջանի հելլենիստական դամբարաններից:⁷ Մածուկից ուլունքների մեջ կան նաև փոքր երկկոնիկ ձևեր: Սրանց վրա պահպանվել է երկու փոքր զանգվածների միացման կարը: Շիրակից գտնված ապակու մածուկից ուլունքները վերաբերում են մ. թ. I - II դարերին:

Ապակյա ուլունքները կլորավուն են (Բենիամին, թիվ 126, 127, տախտակ II, նկ. 3, Վարդբաղ, թիվ 15, տախտակ III, նկ.2), երկարավուն, զնդաձև (Բենիամին, թիվ 28, տախտակ I, նկ. 2, թիվ 105, տախտակ II, նկ. 2, թիվ 183, տախտակ III, նկ. 3) և գալարաձև (Բենիամին, թիվ 59, տախտակ II, նկ. 1):

Մ.թ. առաջին դարերում շատ տարածված էին մանր ուլունքները (Բենիամին, թիվ 28) և դարասկզբին ապակյա ուլունքների արտադրության նոր ձևեր են ի հայտ գալիս՝ պայմանավորելով նաև տարատեսակների ստեղծումը: Գլանաձև անորակ ուլունքների կտրատված մասերից պատրաստվել են սկավառակաձև ուլունքները: Նման երկու ուլունք գտնվել է Բենիամինի թիվ 215 դամբարանից. դրանք ոչ թե թափոնի վերանշակման արդյունք են, այլ արդեն որպես նոր տեսակ են (տախտակ III, նկ. 6):

¹ Մարդարանական տվյալները՝ Ա. Խուրավերդյանի:

² Գ. Զնչյան, Դվինը անտիկ ժամանակաշրջանում, Եր., 1991, էջ 54:

³ Ж. Хачатрян, Гарни V, Античный некрополь, Ер., 1976, стр. 109 – 112.

⁴ С. Есаян, А. Калантарян, Ошакан I, Ер., 1988, стр. 63.

⁵ С. Есаян, Древняя культура племен северо - восточной Армении (III тыс. до н. э.-I тыс. до н. э.), Ер., 1976, стр. 30.

⁶ С. Казиев, Альбом кувшинных погребений Мингечаура, Баку, 1960, табл XVIII.

⁷ Б. Кутин, Материалы к археологии Колхиды, т. I I, Тбилиси, 1950, стр.5 0-51; Н. Кигурадзе, Дапнарский могильник, Тбилиси, 1976, стр. 20, 55, табл XX, 3.

Գլանաձև ուլունքները, երկու կողմից սեղմելով, ստացել են տակառի ձև: Այսօրինակ ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 28, իսկ սարդիոնե նմանօրինակ ուլունքները՝ Բենիամինի թիվ 183 և 187 դամբարաններից: Ապակյա ուլունքների այս տարատեսակները պատրաստվել են տեղում. այդ են վկայում խոտան ուլունքի գտածոն, բնակավայրից գտնված ապակու խարամները, ինչպես նաև ուլունքների ցածր որակը: Վերջինիս վկայությունն են նաև Բենիամինի թիվ 212 դամբարանից գտնված ապակյա, անհարթ և անկանոն ուլունքները (տախտակ III, նկ. 1): Սեր դարաշրջանի առաջին դարերին բնորոշ այս ուլունքատեսակները հանդիպում են անտիկ ժամանակաշրջանի բազմաթիվ հուշարձաններում: Հայտնի են Գառնիից,⁸ Ուրբնիսիից,⁹ Մինգեչաուրից¹⁰ և թվագրվում են I-II և II - III դարերով:

Ապակյա ուլունքների մեջ կան նաև տարատեսակ կախիկներ, որոնք ուլունքաշարերի մեջ բաժանարարի դեր են կատարել: Բաժանարարները ոճական, գունային և զեղազիտական ընդհանրացման են բերել ուլունքաշարերը՝ մանր և միատեսակ ուլունքների շարքերն ընդմիջելով երկարավուն ձևերով: Բենիամինից գտնվել են գնդաձև իրանով, սեղմված վզով, լայնաբերան կճուճի տեսքով (դամբ. թիվ 183, տախտակ III, նկ. 3), կապույտ, երկկոնիկ ութանիստ (դամբ. թիվ 105, տախտակ II, նկ. 2) և կաթիլաձև, ողորկ մակերեսով դարչնագույն բաժանարարներ (դամբ. թիվ 59, 67, տախտակ II, նկ. 1): Ապակյա երկարավուն (երկ. 10մմ), մուգ կապույտ մի ուլունք (դամբ. թիվ 28) կենտրոնում ունի սպիտակ բարակ թելանախշ: Տակառաձև և երկարավուն, լայնակի բազմագույն թելանախշով ուլունքներ գտնվել են Դվինից:¹¹ Մրանք աղերսվում են Հյուսիսային Մերձսևծովյան շրջանի ուլունքների նմանօրինակ տարբերակներին:¹² Ապակյա ուլունքների մի մասը ենթարկվել է նաև սառը մշակման՝ հղկման գլխիկների:

Բենիամինի և Անուշավանի ապակյա ուլունքների մեջ կան վերադիր հատիկների գոտեզարդմամբ մեկական ուլունքներ (Բենիամին, թիվ 183 դամբ. տախտակ III, նկ. 3, Անուշավան, տախտակ III, նկ. 4): Մրանք պատրաստված են կաղապարման եղանակով, ունեն ոսկու բարակ թիթեղից ներդիր և շատ էին տարածված հատկապես Մերձսևծովյան շրջանում:¹³ Հայաստանում նման ուլունքներ հայտնի են Դվինից,¹⁴ Գառնիից¹⁵ և թվագրվում են մ. թ. ա. I դարով: Ապակյա բազմագույն ուլունքներից են աչքի ուլունքները: Նման ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 59 (տախտակ II, նկ. 1), թիվ 183 դամբարաններից (տախտակ III, նկ. 3), իսկ Անուշավանում՝ պատահական բացված դամբարանից (տախտակ III, նկ. 4): Բենիամինի թիվ 183 դամբարանի գտածոն սև է և քիչ սեղմված գնդի ձև ունի: Աչքերն արված են վերադիր անկանոն շրջանաձև երկու՝ մեծ և փոքր զանգվածների ընդելուզմամբ: Կենտրոնում սև բիբոն է: Ուլունքի վրա մի փոսիկ կա, որն անկասկած երրորդ աչքի համար է արված, սակայն չի ընդելուզվել: Բենիամինի թիվ 59 դամբարանից գտնված նմանատիպ ուլունքը նույնպես ապակյա է՝ սև և մոխրագույն երկայնակի զծերի խառը երանգներով: Ուլունքի վրա կապույտի և մոխրագույնի համադրմամբ երեք աչք կա. որոնցից մեկը նույնպես թերի է: Անուշավանի նմանատիպ ուլունքները գնդաձև են, և ի տարբերություն նախորդների վեց-յոթ աչքերով, որոնք պատկերված են սպիտակ բարակ երիզով օղակված կապույտ շրջանակի ձևով: Նմանօրինակ ուլունքները գալիս են հազարամյակից և հանդիպում են անտիկ աշխարհի բոլոր երկրներում:¹⁶ Հայտնի են

⁸ Е. Алексеева, *Античные бусы Северного Причерноморья*, САИ вып. г. I-12, М., 1975; Е.

Алексеева, *Античные бусы Северного Причерноморья*, САИ вып. г. I - 12, М., 1978; Е.

Алексеева, *Классификация бус некрополя у деревни Ново - Отрадное, Поселения и могильники Керченского полуострова начала н. э.*, М., 1970.

⁹ Ж. Хачатрян, *նշվ. աշխ.*, 1976, *стр.* 124.

¹⁰ Л. Чилашвили, *Городище Урбниси, Тбилиси, 1964, стр.* 52, *рис.* 2.

¹¹ Р. Вайдов, *Мингечаур в III-VIII веках*, Баку, 1961, *табл.* XV.

¹² Գ. Քնչիրյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 54:

¹³ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ.*, էջ 40:

¹⁴ Е. Алексеева, *Античные Государства Северного Причерноморья*, М., 1984, *стр.* 31, *табл.* CLVI.

¹⁵ Գ. Քնչիրյան, էջ 54:

¹⁶ Ж. Хачатрян, *նշվ. աշխ.*, *նկ.* 46/1:

Վրաստանում Դափնարից,¹⁷ Դարբազմից¹⁸ և Պարցխանականից,¹⁹ նաև Ադրբեջանից²⁰ և Հյուսիսային Սերձսևծովյան շրջանից:²¹

Ըստ հետազոտողների՝ աչքի ուլունքները պատրաստվել են Եզիպտոսում և Փյունիկիայում:²² Ելնելով Շիրակի աչքի ուլունքների որակից, ինչպես նաև Բենիամինի բնակավայրում ապակու խարամի գտածոներից՝ կարող ենք ասել, որ քննարկվող գտածոները պատրաստվել են տեղում: Այս նյութերը հաստատում են տեղական արտադրության գոյությունը և նաև փաստում մ. ք. առաջին դարերում Հայաստանում ապակեգործության մասին Ազաթանգեղոսի²³ վկայությունը:

Ուլունքների մեջ առանձին խումբ են կազմում գիշերից ուլունքները, որոնք գլանաձև են, հղկված և ունեն 3–5 մմ տրամագիծ և 1–6 մմ երկարություն: Գիշերից ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 59 (տախտակ III, նկ. 2) և Վարդքաղի ավերված դամբարանից (տախտակ III, նկ. 5): Նման ուլունքներ հայտնի են Դվինից:²⁴

Բենիամինի և Անուշավանի ուլունքաշարերի մեջ կան նաև սարդիոնից ուլունքներ: Բենիամինի թիվ 127, 187, 190 դամբարաններում ուլունքաշարերի մեջ կա մեկական մման ուլունք, իսկ թիվ 183 դամբարանում սարդիոնից ուլունքները կազմում են շարանի կեսը: Այս ուլունքները (տախտակ III, նկ. 3, տախտակ III, նկ. 4) գնդաձև են, մակերեսն ամբողջությամբ կամ մասամբ հղկված է: Բենիամինում (թիվ 183) հանդիպում են սարդիոնե ուլունքների տակառան և գլանաձև տարբերակներ (տախտակ III, նկ. 3): Ուլունքները ծակվել են մի կողմից, որի հետևանքը մուտքի և ելքի անցքերի չափերի անհամաչափությունն է: Սարդիոնից ուլունքները զուգահեռներ ունեն Հայաստանի համաժամանակյա հուշարձաններում և գտնվել են Դվինից²⁵ ու Գառնիից:²⁶

Բենիամինի թիվ 183 դամբարանից գտնվել են նաև ազաթից տակառան ուլունքներ, որոնք մարնջակարմիր են, երբեմն նաև ավելի մուգ երանգներով, ունեն 4–8 մմ երկարություն, 2,5–4 մմ տրամագիծ: Այս ուլունքների անցքերը բացվել են երկու կողմից, և հաճախ փորվածքներն իրար չեն միանում: Ազաթից ուլունքների գլխիկներն հղկված են, բայց ոչ փայլեցված: Սրանց հետ գտնվել է մույնպես ազաթից, կողային նեղ նիստերով, տափակ մի ուլունք (տախտակ III, նկ. 3): Անուշավանից գտնված ազաթից ուլունքներից մեկը ձվաձիթ է, իսկ մյուսը հավասարաարուն եռանկյուն է՝ մի անկյունը կլորացված: Երկուսն էլ բաժանարարներ են (տախտակ III, նկ. 4): Հայտնի է, որ քարից ուլունքների արտադրության արհեստանոցները գտնվում էին Հնդկաստանում, ժամանակակից Ալյաբադը քաղաքի մոտակայքում:²⁷

Ինչպես վկայում է Ստրաբոնը, հնդկական ապրանքների առևտուրը կատարվում էր Հայաստանի վրայով:²⁸ Իսկ Բենիամինի բնակավայրը մ. ք. ա. I դ. և մ. ք. I–II դ. սկզբին վերելք էր ապրում և միաժամանակ առևտրական կենտրոն էր:²⁹ Այս ամենը նպաստավոր էին զարդերի բազմազան ձևերի ու տեսակների լայն տարածման համար: Ուլունքների մման բազմազանությունը՝ սարդիոնի, ազաթի, ապակու և մածուկի համադրումը նույն շարանի մեջ բնորոշ է նաև Հյուսիսային Սերձսևծովյան շրջանին և ողջ Կովկասին:³⁰

¹⁷ Տ. Խ շ ա թ ը յ ա ն, *Արտաշատ 2*, Եր., 1981, էջ 87:

¹⁸ Н. Кигурадзе, *Давварский могильник, Тбилиси, 1976, стр. 55.*

¹⁹ Б. Куфтин, *указ соч., табл. XIV.*

²⁰ М. Иващенко, *Кувшинный могильник в Западной Грузии, СА, XIII, 1950, рис. 19.*

²¹ С. Казиев, Т. Голубкина, *Об одном кувшинном погребении, ИАН Аз. ССР. ном. 3, 1949, табл. IX.*

²² Е. Алексеева, *նշվ. աշխ., 1970, табл. II 18–38.*

²³ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ., 1978, стр. 46.*

²⁴ Ա զ շ Ր Պ Ն Պ Ն Ո Ս, *Հայոց պատմություն*, Եր., 1983, ԺԳ, 150:

²⁵ Չ. Ա ը չ շ Ր Յ Ո Ս, *նշվ. աշխ., էջ 53:*

²⁶ Նույնը:

²⁷ Ж. Хачатрян, *նշվ. աշխ., 106, табл. XXV, XXVI.*

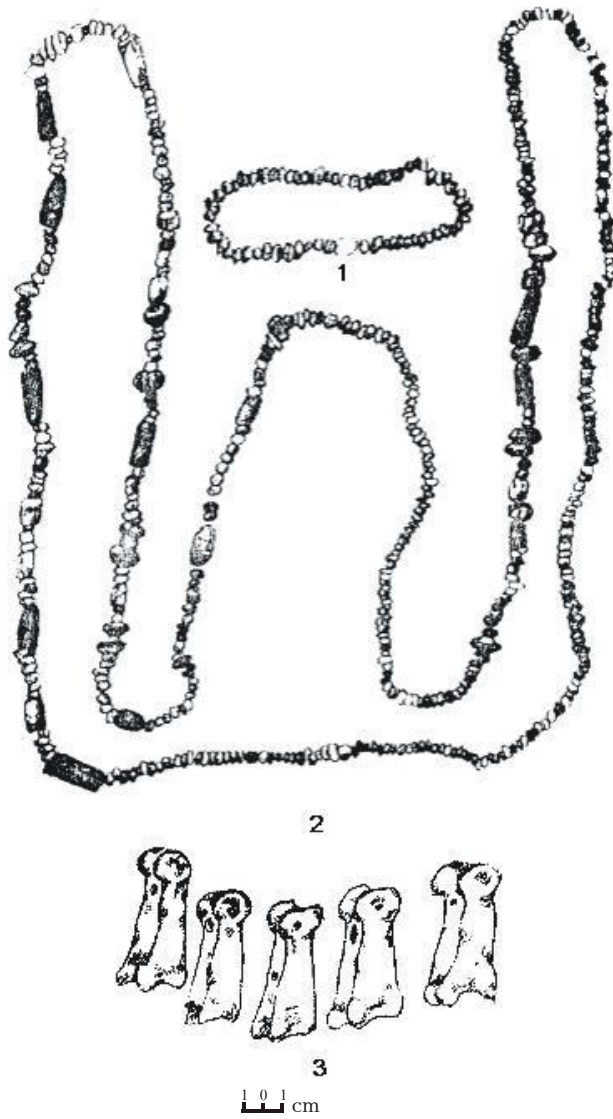
²⁸ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ., 1978, стр. 32.*

²⁹ Ս թ Ր Տ Ր Ն, Եր., 1940, էջ 32:

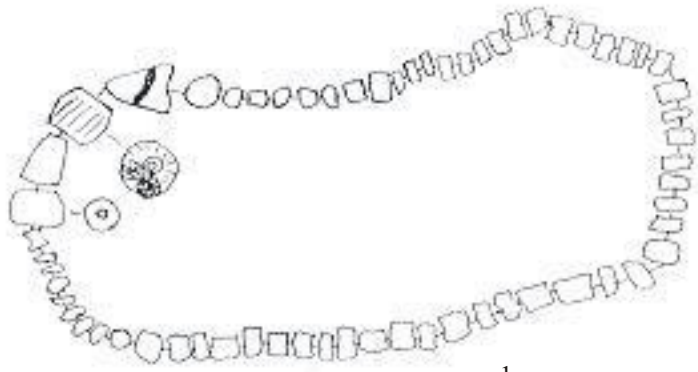
³⁰ Ф. Тер-Мартirosов, *Памятник классической античности Армении, Вестник Ереванского университета, н. 3, 1993, стр. 69.*

³¹ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ., 1978, стр. 46.*

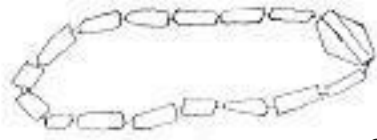
Տախտակ I

Տախտակ II

1

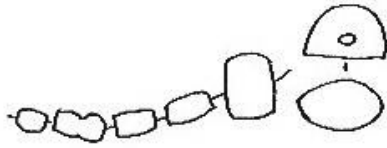
2

3

1 0 1 cm

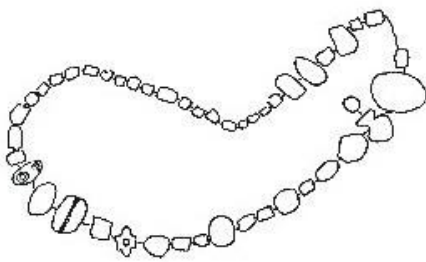
Տախտակ III

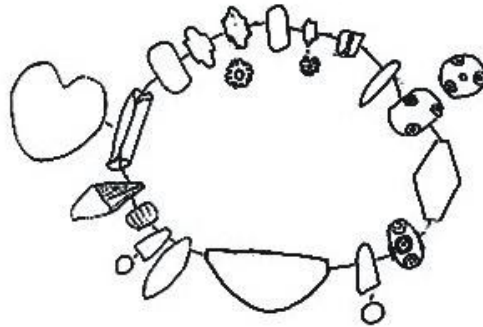
1

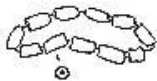
2

3

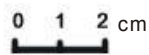
4

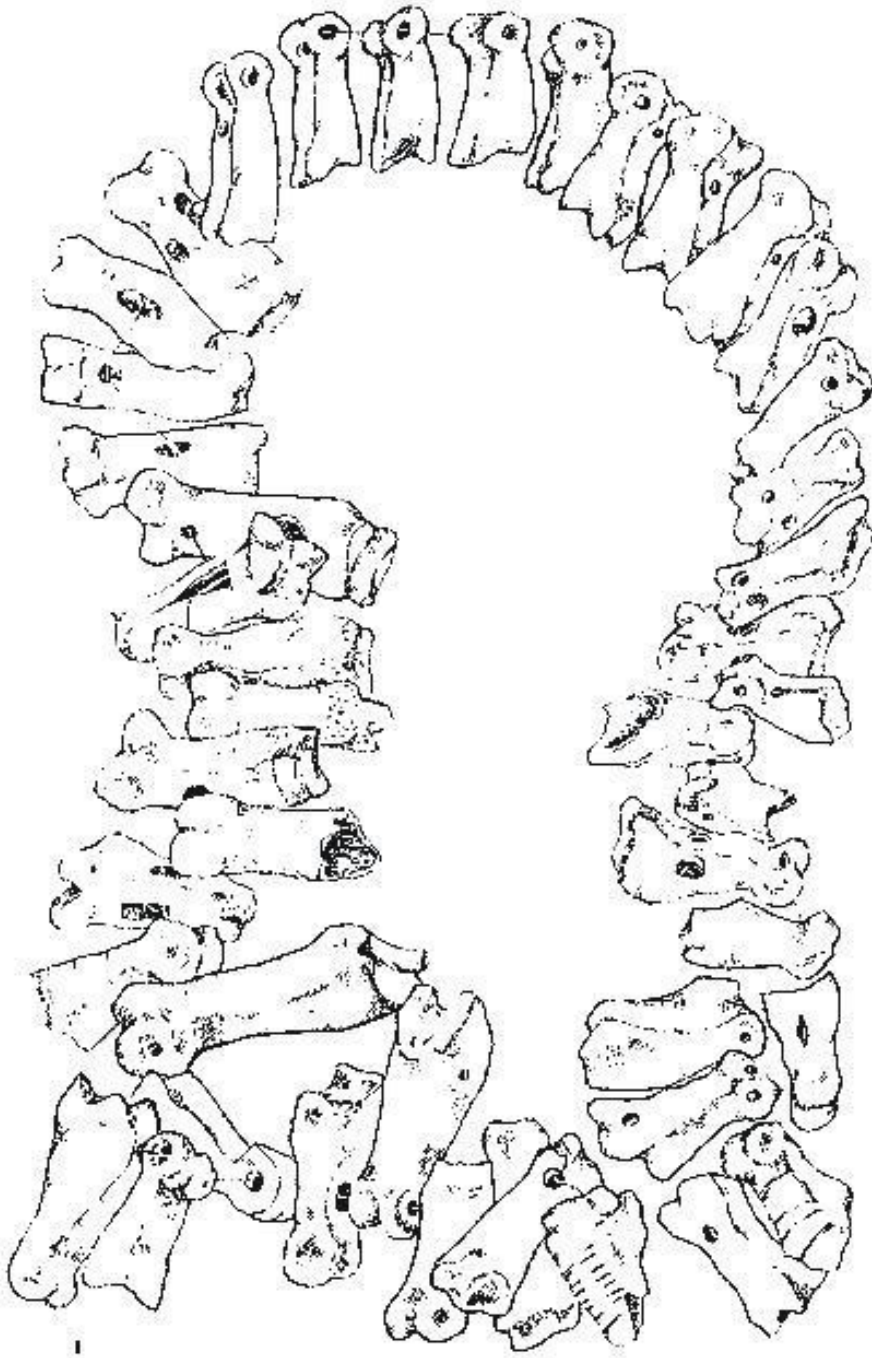
5

6

Տախտակ IV

1 0 3 cm

Անուշավանից գտնվել է նաև բրոնզե մի ուլունք (տախտակ III, նկ. 4), որը պատրաստվել է սրտաձև կտրված բրոնզի քիթեղի ծայրերն իրար վրա բերելով: Ուլունքը յուրահատուկ և եզակի է մեր ունեցած նյութերի մեջ:

Աղքատիկ թաղումներում, որպես ուլունք, օգտագործել են մատների ֆալանգներ: Բենիամինի թիվ 195 դամբարանում (տախտակ IV) երկու շարքով վզի շուրջը փաթաթված մի քանի տասնյակ ֆալանգներ են գտնվել: Երբեմն նույն ֆալանգի վրա մի քանի անցք է, մի քանիսի վրա էլ՝ լայնակի խազեր: Ֆալանգներ գտնվել են նաև Բենիամինի մեկ այլ թիվ 182 դամբարանից (տախտակ I, նկ. 3): Նման նյութեր հանդիպում են տարբեր ժամանակաշրջանի թաղումներում և չեն կարող թվագրող լինել:

Ինչպես տեսանք, Շիրակից գտնված ուլունքները տարբեր են և՛ նյութով, և՛ պատրաստման տեխնիկայով, ունեն գունային տարբեր երանգավորումներ: Իսկ արդյոք կապ կա հանգուցյալի սեռի և ուլունքների գույների միջև. գուցե կան կանանց կամ տղամարդկանց համար բնորոշ գույներ:

Գիտական գրականության մեջ ընդունված է, որ սարդիոնից վարդագույն-դեղնաթափանցիկ երանգները բնորոշ են կանանց թաղումներին:³¹ Սամթավրոյի դամբարանադաշտում մուգ կարմրանարնջագույն սարդիոնից ուլունքները գտնվել են տղամարդկանց, իսկ բաց վարդագույն-կարմրավուն ուլունքները՝ կանանց թաղումներից:³² Հայաստանում գունային նույն համադրություններով են կազմված Գառնիի դամբարաններից հայտնաբերված ուլունքները:³³

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մեր ունեցած նյութերի մեջ գույների առանձնացում կամ խմբավորում չկա, ամեն ուլունքաշար գունային ազատ համադրում է ունեցել և կազմվել է առանց սեռ, տարիք կամ այլ հատկանիշներ նկատի առնելու: Շարանների մեջ կարող են լինել բոլոր գույները, կամ՝ երկու գույնի համադրում:

Հնագիտական և մարդաբանական տվյալների համադրումն առավել արժանահավատ է դարձնում ուսումնասիրության արդյունքներ: Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից միայն Բենիամինի մարդաբանական նյութն է ուսումնասիրված: Եվ, ըստ այդ տվյալների, ուլունքները գտնվել են մանկական (սեռի մասին մարդաբանական տվյալներ չկան) և կանանց թաղումներից:

Այսպիսով, Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից հայտնաբերված ուլունքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բացի ներմուծված տարատեսակ ուլունքներից, կան նաև տեղական արտադրության նմուշներ: Ուլունքները մ. թ. ա I- մ. թ. II դարերում կրել են ձևաոճական և ժամանակագրական փոփոխություններ՝ փաստելով նյութական մշակույթի զարգացման ընթացքն ու յուրահատկությունները:

БУСЫ ИЗ АНТИЧНЫХ НЕКРОПОЛЕЙ ШИРАКА

____ Резюме _____

____ Л. Еганян _____

В статье рассматриваются бусы из раскопок античных некрополей Бениамина, Вардбага и Анушавана. Бусы и сопровождающий материал найдены только в женских и детских захоронениях. Они разные по материалам (паста, стекло, агат, сердолик, бронза, фаланги животных) и по формам (круглые, плоские, цилиндрические и тд.). Изучение показывает, что наряду с импортными, большое количество бус местного производства. Бусы из ширакских некрополей датируются 1 в до н э - 2в н э.

³¹ В. Марковин, Сердолик - камень счастья, М., 1970, стр. 272.

³² Г. Лемлейн, Техника сверления каменных бус из раскопок на Кавказе, КСИИМК, вып. XVIII, 1947, стр. 29.

³³ Ж. Хачатрян, указ соч., 1976, стр. 108.